

Олег Натаров,

мол. наук. співроб., Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВОЮ БІБЛІОТЕКОЮ ДОСТУПУ ДО ЗНАНЬ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Стаття присвячена визначенню місця наукової бібліотеки серед основних організаційних форм реалізації конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні. Акцентовано увагу на нових можливостях бібліотечних установ в умовах інформаційного суспільства, на перевагах бібліотек у конкурентній боротьбі з аналогічними структурами. На прикладі діяльності НБУВ обґрунтовано провідну роль наукових бібліотек у процесі забезпечення доступу до наукових знань.

Ключові слова: право на свободу наукової творчості, наукова установа, бібліотека, наукові бібліотеки, бібліотеки науково-дослідних установ НАН України, доступ до наукових знань, НБУВ.

Право на свободу наукової творчості посідає важливе місце у системі конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні. Рівень розвитку науки і техніки є визначальним чинником прогресу суспільства, підвищення добробуту громадян, їхнього духовного та інтелектуального зростання. Цим зумовлена необхідність пріоритетної державної підтримки наукових досліджень як джерела економічної могутності та політичної незалежності держави, що разом становлять фундамент її національної безпеки. З огляду на це тема реалізації конституційного права громадянина на свободу наукової творчості є дуже актуальною.

Проблеми забезпечення права на свободу наукової творчості порушували у своїх працях вітчизняні науковці, а саме: М. Мацькевич, Р. Мельник, А. Мілова, А. Селіванов, Ю. Шемшученко⁵. Крім того, окреслене питання

⁵ *Мацькевич М.* Культурні права та свободи людини і громадянина: питання регламентації змісту та реалізації // Віче. – 2011. – № 20. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2758/>; *Мельник Р.* Право на свободу наукової творчості: стан і перспективи реалізації у сфері української юридичної науки // Журнал

розглядалося в дослідженнях про правове положення особи та систему гарантування прав і свобод людини і громадянина, а також у контексті інших проблем теорії конституційного права України⁶.

Разом з тим, на нашу думку, серед конкретних організаційних форм реалізації конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні роль наукових бібліотек недооцінена, що призводить до неефективної реалізації їхнього потенціалу як соціальних інституцій. Отже, мета статті – визначити роль і можливості використання ресурсів сучасної наукової бібліотеки у забезпеченні конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні.

Свобода в науці – це в першу чергу свобода вибору наукових напрямів дослідження, концепцій, гіпотез, парадигм, проблем і методів їх вирішення, і, понад усе, свобода думки та слова [4]. І хоча здатність творити є природною властивістю людини, позаяк творчість як розумовий процес не піддається регулюванню правовими нормами, право покликане впливати на організацію наукової та іншої творчої діяльності, визначення умов охороноздатності її результатів, виникнення, здійснення, забезпечення додержання та захист майнових і немайнових прав авторів. У цих аспектах і реалізуються конституційні гарантії свободи

східноєвропейського права. – 2014. – № 5. – С. 3–10; Мілова Т. Конституційні засади реалізації права людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні // Зміни в національному законодавстві та сучасні підходи до викладання правових дисциплін: зб. матеріалів міжвуз. наук.-практ. конф. (13 черв. 2007 р., м. Кіровоград). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – С. 17–21; Селіванов А. Наука і закон. Перший досвід системного аналізу законодавства у сфері науки і науково-технічної діяльності. – К.: Логос, 2003. – 264 с.; Шемчученко Ю., Мілова Т. Свобода наукової творчості як конституційне право людини і громадянина // Вісн. НАН України. – 2008. – № 3. – С. 36–43.

⁶ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 208–209; Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова), О. В. Петришин (відп. секр.), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х.: Право, 2011. – С. 403–408; Конституція України: Офіц. текст: Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина: навч. посіб. / авт.-уклад. М. І. Хавронюк. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – С. 227–231; Погорілко В. Ф., Головченко В. В., Сірий М. І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. – К.: Ін Юре, 1997. – С. 36–38; Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика / відп. ред. В. Ф. Погорілко: монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України: А.С.К., 2003. – С. 160–161.

творчості, сфера яких поширюється на всіляку підтримку інтелекту, створення сприятливих умов для нього [7, с. 404].

За своєю суттю право на свободу наукової творчості гарантує людині і громадянину можливість участі в науковому житті. Зміст цього права становлять блага у сфері наукової діяльності та права на ці блага, тобто на їх одержання, захист, володіння, користування та розпорядження ними. Інакше кажучи, змістом права на свободу наукової творчості є саме свобода наукової творчої діяльності, захист моральних і матеріальних інтересів, інтелектуальної власності тощо. За формою це право є мірою, способом, формою поведінки, виявлення волі, інтересів, можливостей у сфері наукової діяльності.

У суб'єктивному значенні конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості – це визнана та гарантована державою можливість кожного вільно займатися інтелектуальною творчою діяльністю, спрямованою на одержання та використання нових наукових знань, а також самостійно обирати напрями та форми такої діяльності відповідно до своїх інтересів, творчих можливостей та загальнолюдських цінностей [9, с. 8].

Право на свободу наукової творчості закріплено в основоположних документах з прав людини. Так, у Загальній декларації прав людини (1948 р.) зазначено: кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі та користуватися його благами. Крім того, кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є (ст. 27).

У свою чергу, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) встановлює, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на: а) участь у культурному житті; б) користування результатами наукового прогресу та їх практичне застосування; в) користування захистом моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними чи художніми працями, автором яких вона є. Держави-учасниці цього Пакту для повного здійснення зазначеного права мають вживати заходів, необхідних для охорони, розвитку та поширення досягнень науки та культури.

Крім того, Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу, безумовно необхідну для наукових досліджень і творчої діяльності, а також визнають користь заохочення та розвитку

міжнародних контактів і співробітництва у науковій та культурній галузях (ст. 15). Генеральна конференція ЮНЕСКО у Рекомендації про статус науково-дослідних працівників (1974 р.) рекомендує державам-членам враховувати, що творча діяльність науково-дослідних працівників повинна заохочуватися національною політикою у галузі науки на основі суворого дотримання автономії і свободи досліджень, необхідних для наукового прогресу (п. 8).

В Україні право на свободу наукової творчості закріплене у ст. 54 Конституції. Відповідно до цієї статті громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової та технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. Крім того, держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Реалізація конституційного права на свободу наукової творчості здійснюється в різних організаційних формах, що передбачають можливість безперешкодних занять науковою діяльністю, під якою варто розуміти «інтелектуальну творчу діяльність, спрямовану на одержання нових знань і (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження» [14].

Відповідно до чинного законодавства можна виділити такі організаційні форми реалізації цього права, як: наукові установи, університети, академії, інститути, музеї, інші юридичні особи незалежно від форми власності, що мають відповідні наукові підрозділи, та громадські наукові організації. Тут варто зазначити, що хоча наукова та науково-технічна діяльність у вищих навчальних закладах таких типів, як університет, академія, інститут, є потужною формою реалізації права на свободу наукової творчості, провідне місце серед названих форм реалізації цього права в Україні посідають наукові установи Національної академії наук України (НАН України). Як вища наукова самоврядна державна установа НАН України організовує і здійснює фундаментальні та прикладні наукові дослідження з найважливіших проблем природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук. Діяльність академічних наукових установ та організацій, вищих навчальних закладів і громадських наукових

організацій як основні форми реалізації конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні вичерпно розкрили Ю. Шемшученко, Т. Мілова [18, 9].

Разом з тим, на нашу думку, серед організаційних форм реалізації зазначеного права вагому роль відіграють бібліотечні установи України, і насамперед, спеціальні (академії наук, науково-дослідних установ, навчальних закладів) бібліотеки. Адже згідно з чинним законодавством, головним завданням бібліотеки є «забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів», а «реалізація прав громадян на бібліотечне обслуговування, забезпечення загальної доступності до інформації та культурних цінностей, що збираються, зберігаються та надаються в тимчасове користування бібліотеками», є основою державної політики в галузі бібліотечної справи [12].

Пригадаємо, що у перекладі з давньогрецької мови слово «бібліотека» означає приміщення, де зберігаються книги («біблію» – книга, «тека» – сховище), і донедавна в суспільстві панувало уявлення про бібліотеки як про книгозбірні. Але сучасна інформаційна революція змушує переглянути місце та роль бібліотеки в забезпеченні інформаційних потреб населення.

Протягом останніх десятиріч нинішнє суспільство, з огляду на еволюцію соціально-інформаційних процесів, іменується «суспільством інформаційним», «суспільством знань» і «цифровим суспільством» [2]. Основними ресурсами інформаційного суспільства є інформація, знання та інформаційні технології. Практичне об'єднання їх чинить вагомий вплив на вирішення нагальних проблем людства.

У сучасному світі знання й інформація породжують нові знання, їхні обсяги та вплив на продуктивний розвиток суспільства зростають. Цей виклик вимагає від людства нових способів і засобів поширення та використання глобальних знань з метою подальшого прогресу, що і є головною властивістю суспільства знань та інформації.

При цьому інформаційно-комунікаційні технології в сучасних умовах розвитку – це не просто технічна інфраструктура, пов'язана з комп'ютеризацією, а й глобальний інструмент поширення ідей науково-технічної революції та новітніх технологій. Отже, симбіоз інформації, знань та інформаційно-комунікаційних технологій дає змогу використовувати ресурси інформаційного суспільства для вирішення практичних проблем науки і техніки [6, с. 32].

У цьому контексті варто звернути увагу на «Декларацію про науку та використання наукових знань» всесвітньої конференції «Наука для XXI ст.: нові зобов'язання», що проходила в Будапешті в червні – липні 1999 р. під егідою ООН і Міжнародної ради по науці. У цьому документі, зокрема, зазначено: «революція у сфері інформації та комунікації надає нові та більш ефективні засоби для обміну науковими знаннями і для розвитку освіти та наукових досліджень», а також наголошується на важливому значенні для наукових досліджень «повного та відкритого доступу до інформації і даних, що є суспільним надбанням». Декларація також проголошує необхідність «розширювати використання інформаційних і комунікаційних технологій, зокрема шляхом створення мереж як засобу сприяння вільному поширенню знань» [3].

Не викликає сумніву, що сучасний етап розвитку суспільства підвищує значення, соціальний статус бібліотек у справі забезпечення доступу до наукових знань.

Як зазначає В. Попик, в умовах переходу до шостого технологічного укладу, у якому високоінтелектуальні, когнітивні технології повністю реформують сам спосіб інтеграції та використання інформації, сучасні бібліотеки інтенсивно перетворюються на «фабрики знань», медіатеки. Вони розбудовують масштабні ресурси наукової, освітньої та культурологічної інформації, налагоджують тісну інформаційну взаємодію з читачами та віддаленими користувачами мереж.

І хоча свої інформаційні портали, сайти, інтернет-сторінки розбудовують нині практично всі академічні інститути та їхні окремі підрозділи, університети, факультети, кафедри, наукові журнали та продовжувані наукові збірники, наукові товариства, фахові інтернет-спільноти вчених і освітян, навіть найкращі з позабібліотечних ресурсів істотно поступаються бібліотечним за рівнем систематизації, а отже – зручності у пошукові необхідних читачам електронних мереж документів [11].

Сучасна бібліотека, у свою чергу зауважує О. Онищенко, переростає в мультиресурсний, мультисервісний заклад, що забезпечує мультипотреби читача/користувача. За словами вченого, електронна ера, з її могутнім технічним, технологічним, соціокультурним потенціалом, відкрила бібліотекам небачені можливості:

- вперше інтегрувати в єдине ціле всі види документів на основі універсальної мови цифр;
- вперше діяти в планетарному масштабі – діставати інформацію

в будь-якому куточку землі та відсилати інформацію в будь-який куточок землі;

- вперше оперувати необмеженим масивом інформації;
- вперше в інтерактивному режимі співпрацювати з необмеженим колом читачів/користувачів;
- вперше створювати світові мережі бібліотек.

При цьому в конкурентній боротьбі з аналогічними структурами (різноманітними інформаційними службами, аналітичними центрами, «фабриками знань», іншими постачальниками інформації) бібліотеки мають невід’ємні переваги:

- наявність саме в бібліотеках фонду, що загалом представляє всю писемну спадщину України;
- багатий історичний досвід інформаційного обслуговування;
- функціонування вже готової та історично випробуваної інформаційної – бібліотечної – мережі;
- усталені традиції широких міжнародних інформаційно-бібліотечних зв’язків [10].

На сьогодні бібліотечна мережа України нараховує близько 40 тис. бібліотек державної та комунальної власності, відомчого підпорядкування. Вона складається з мережі публічних (у тому числі спеціалізованих для дітей, юнацтва), технічних, сільськогосподарських, медичних, академічних, освітянських бібліотек і бібліотек вищих навчальних закладів, а також бібліотек для сліпих. Різноманітні потреби населення в інформації, освіті, культурі забезпечують 15 987 (без урахування тимчасово окупованих територій України та районів проведення антитерористичної операції) публічних бібліотек (з них 13 253 – у сільській місцевості). Кожен третій мешканець України (понад 13,7 млн) є користувачем публічних бібліотек. Бібліотечний фонд публічних бібліотек універсальної тематики становить близько 235 млн одиниць. Доступ до Інтернету має 3,3 тис. (21%) бібліотек. Загальна кількість комп’ютеризованих робочих місць у публічних бібліотеках – 16 тис. (у середньому один комп’ютер на одну бібліотеку). Книговидача – 266,3 млн примірників.

Мережа науково-технічних бібліотек Державної науково-технічної бібліотеки разом з трьома методичними центрами – державним закладом «Центральна державна науково-технічна бібліотека гірничо-металургійного комплексу України», науково-технічною бібліотекою Державного центру науково-технічної інформації і бібліотечно-бібліографічного

обслуговування Південно-Західної залізниці України та Центральною бібліотекою харчової та переробної промисловості – нараховує 109 бібліотек, сумарний бібліотечний фонд становить 7,8 млн примірників. Академічна мережа обслуговує 141 тис. користувачів і видає 5,1 млн примірників документів, відвідування веб-сайтів бібліотек становить майже 1,5 млн звернень, а обсяг записів до електронних каталогів – 820,5 тис.

Обслуговування фахівців аграрної галузі забезпечують 185 наукових сільськогосподарських бібліотек вищих навчальних закладів, наукових установ системи Національної академії аграрних наук. Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук є координуючим науково-методичним центром цієї мережі. Загалом сільськогосподарські бібліотеки обслуговують до 800 тис. користувачів, до послуг яких документний фонд, що налічує понад 21 млн примірників. Книговидача становить 17,8 млн примірників.

Потреби медичної галузі забезпечують 700 бібліотек різних типів: обласні наукові медичні бібліотеки, бібліотеки медичних навчальних закладів різних рівнів акредитації, бібліотеки науково-дослідних інститутів і лікувально-профілактичних закладів України. Методичним центром є Національна наукова медична бібліотека, підпорядкована МОЗ. Фонди медичних бібліотек усіх рівнів становлять видання медичної та суміжної з медициною тематики на паперових та електронних носіях загальною кількістю понад 22 млн примірників (у тому числі електронні ресурси на оптичних дисках), користувачам видається щороку майже 20 млн примірників, кількість користувачів – понад 600 тис. осіб.

Мережа освітанських бібліотек України є найчисельнішою та об'єднує 18 066 бібліотек МОН та Національної академії педагогічних наук, з них близько 15 тис. бібліотек загальноосвітніх навчальних закладів. Сукупний бібліотечний фонд становить 333,2 млн примірників документів. Загальна кількість користувачів – 7,7 млн осіб, кількість відвідувань – майже 202 млн. Користувачам видається 49 млн примірників документів щороку.

До мережі бібліотек вищих навчальних закладів входить 201 бібліотека різного відомчого підпорядкування. Загальний фонд документів – 120,7 млн примірників, з яких 2,3 млн – електронні видання. Кількість користувачів – 1,7 млн осіб, яким щороку видається понад 105 млн примірників. Мережа бібліотек для сліпих при УТОСі становить 62 спеціалізовані бібліотеки, загальний книжковий фонд яких – понад 1 млн 162 тис. одиниць зберігання. Кількість читачів – 18,5 тис. осіб, з яких

близько 10,8 тис. – інваліди зору. Книговидача становить 744,7 тис. примірників [15].

Як зазначено вище, серед основних форм реалізації права людини і громадянина на свободу наукової творчості провідне місце посідають наукові установи НАН України. У свою чергу, на наше переконання, поміж різних видів бібліотек в Україні найвагомішу роль у забезпеченні доступу до наукових знань відіграють бібліотеки науково-дослідних установ НАН України. Бібліотечно-інформаційна мережа НАН України разом з двома науково-методичними центрами – Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) та Львівською національною науковою бібліотекою України ім. В. Стефаника – нараховує 96 бібліотек. Сукупний бібліотечний фонд становить понад 32 млн примірників. Щороку мережа обслуговує майже 1 млн користувачів і видає понад 3 млн примірників документів, відвідування веб-сайтів бібліотек становить понад 15 млн звернень, а обсяг записів електронних каталогів – майже 3 млн [15].

Варто зауважити, що для бібліотек НДУ НАН України впродовж усієї діяльності були притаманні характерні риси, обумовлені суспільним призначенням, сферою діяльності, складом користувачів, специфікою фондів, зокрема:

- тісний зв'язок з історією вітчизняної науки;
- трансформація діяльності щодо розвитку та реструктуризації науки;
- особливості інформаційних запитів основного контингенту користувачів – наукових працівників;
- участь у формуванні єдиного документного фонду НАН України, у якому вузькоспеціальні документні зібрання установ повноцінно функціонували лише у взаємодії з універсальним фондом НБУВ;
- орієнтація комплектування на тематику досліджень НДУ;
- переважання в складі фонду наукових видань, великих масивів зарубіжної літератури; високі показники її використання;
- пріоритетність інформаційної та інформаційно-аналітичної функцій у діяльності, що обумовлено специфікою завдань і потребами основного контингенту користувачів;
- постійне оновлення бібліотечно-інформаційних технологій відповідно до еволюції методик наукової діяльності;
- забезпечення освітнього й фахового рівня працівників, що відповідає особливостям основної аудиторії користувачів, яка складається з наукових працівників [5, с. 130–131].

На сьогодні наукові бібліотеки НДУ НАН України поступово трансформуються у центри накопичення релевантної інформації та ефективного інформаційного супроводу наукових досліджень установ. Пріоритетними завданнями цих бібліотек є забезпечення експертного оцінювання та відбору необхідної інформації, створення тематичних баз даних, баз знань згідно з профілем установи та тематикою цільових комплексних досліджень. При цьому першочергова увага звертається на особливі потреби сучасних учених, зокрема на їхню зацікавленість у синтезованому, інтегрованому матеріалі, на забезпечення відбору найновішого та достовірного наукового знання. Адже дослідник сьогодні потребує не лише окремих документів, а й аналітичних матеріалів, тематичних бібліографічних, реферативних і повнотекстових БД.

Особливо важливим стає консультування та орієнтування науковців, зокрема молодих, у масивах ресурсів вітчизняної та світової наукової інформації.

У контексті нашої теми розглянемо діяльність щодо забезпечення доступу до наукових знань найбільшої бібліотеки України, головного науково-інформаційного центру держави – Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ).

Відразу варто зазначити, що концепція створення НБУВ від самого початку (історія бібліотеки бере свій початок від дати підписання гетьманом П. Скоропадським 2 (15) серпня 1918 р. «Закону про утворення фонду Національної Бібліотеки Української Держави») передбачала формування її як національної бібліотеки, з усіма притаманними головним бібліотекам європейських країн функціями – збереження найбільш цінної частини національної рукописної та книжкової спадщини, збирання вичерпно повної колекції вітчизняних видань і видань мовами народів світу про Україну, створення національної бібліографії, реалізації досліджень з проблем вітчизняного бібліотекознавства та книжкової культури України, інформаційного забезпечення потреб користувачів. З 1971 р. НБУВ має статус науково-дослідної установи, з 1989 р. – наукового інституту НАН України, що проводить дослідження у галузі бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, джерелознавства, документознавства, архівознавства, біографістики, нового наукового напрямку соціальних комунікацій та суміжних з ними дисциплін.

Сьогодні НБУВ – провідний загальнодержавний комплексний бібліотечно-інформаційний, науково-дослідний та культурно-просвітницький

центр, державне сховище національної та світової наукової літератури загальним обсягом 15,6 млн документів – належить до числа двадцяти найбільших бібліотек сучасного світу. Складові фонди – бібліотечно-архівна колекція «Фонд Президентів України», архівний примірник творів друку України з 1917 р., архівний фонд НАН України. Щорічно до фондів надходять 130–140 тис. документів (книг, журналів, газет тощо). Бібліотека комплектується всіма українськими виданнями, отримує примірник дисертацій, які захищаються на території України, веде міжнародний книгообмін з понад 680 тис. партнерів із 70 країн світу. До НБУВ як депозитарію документів і матеріалів ООН в Україні надсилаються публікації цієї організації та її спеціалізованих установ. З 1998 р. здійснюється цілеспрямоване формування фонду електронних документів.

Пошуковий апарат НБУВ має у своєму складі систему бібліотечних каталогів та картотек і фонд довідково-бібліографічних видань обсягом 200 тис. примірників. Цей фонд містить документи нормативного характеру (закони, укази, постанови тощо), енциклопедії, тлумачні словники, довідники, бібліографічні посібники. Систему бібліотечних каталогів і картотек утворюють генеральний алфавітний каталог, читацькі алфавітний і систематичний каталоги та понад 30 каталогів і картотек підрозділів бібліотеки.

З метою кумуляції зарубіжних науково-інформаційних ресурсів, отриманих установами НАН України, і формування академічного центру таких ресурсів, у НБУВ налагоджено роботу корпоративної системи онлайн-доступу до передплачених ресурсів провідних світових постачальників наукової інформації та впроваджено інформаційну технологію моніторингу використання цих джерел інформації установами НАН України. Здійснюється також архівування науково-інформаційних ресурсів глобальних комп'ютерних мереж, зокрема зарубіжних джерел інформації, наукової та суспільно значущої інформації українського сегмента Інтернету.

Поміж мережевих інформаційних ресурсів НБУВ насамперед варто акцентувати увагу на такі.

- Зібрання «Наукова періодика України» (460 тис. статей із 2400 журналів).

Ресурс створений з метою концентрованого інформування про новітні результати теоретичної та прикладної діяльності установ НАН України та включення національних інформаційних ресурсів до міжнародної

системи наукових електронних комунікацій. Головна концептуальна засада порталу передбачає поєднання централізованого довідково-пошукового апарату на основі загальнодержавної реферативної бази даних «Україніка наукова» та розподіленої системи галузевих і тематичних збірень онлайн-нових серіальних видань, що формуються суб'єктами системи документальних комунікацій (науковими бібліотеками, органами НТІ, науковими установами, навчальними закладами).

- Реферативна база даних «Україніка наукова» (547 тис. записів).

Потужний інформаційний ресурс, доступний для вітчизняних і зарубіжних користувачів у мережі Інтернет, призначення якого полягає у формуванні національних реферативних ресурсів, підготовці до друку галузевих серій Українського реферативного журналу «Джерело», забезпеченні вільного доступу до інформації про результати наукової діяльності вітчизняних учених і фахівців, активізації входження України до міжнародної системи наукових електронних комунікацій.

- Інформаційний портал «Наука України: доступ до знань».

Новий проект НБУВ, мета якого полягає у популяризації, підвищенні рейтингу та доступності електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів наукових бібліотек України, за рахунок використання сучасних бібліотечних і веб-технологій. Відповідно до концепції проекту портал «Наука України: доступ до знань» орієнтуватиме користувачів у науково-освітніх електронних ресурсах, представлених на сайтах наукових національних, обласних, спеціалізованих і університетських бібліотек України, а також інформуватиме про тих, хто ці ресурси створює. Ядром інформаційного масиву порталу будуть різноаспектні наукові ресурси порталу НБУВ.

Фактично можна говорити про створення умов єдиної точки доступу до вітчизняних наукових ресурсів. Інструменти порталу допоможуть користувачам швидко знаходити необхідну інформацію за галузями знань, темами, ключовими словами, персоналіями та видами документів у бібліографічних, реферативних і повнотекстових базах даних, колекціях та в інших типах ресурсів. Пошуку наукових видань і публікацій українських вчених сприятиме сформований реєстр академічних установ і науковців.

Крім того, на сьогодні до мережевих інформаційних ресурсів НБУВ входять: електронні тексти (845 тис. документів, з них 60 тис. авторефератів дисертацій); аналітичні матеріали (5 тис. випусків оперативної інформації та інформаційно-аналітичних оглядів); каталоги та картотеки

(4 млн бібліографічних записів і 5 млн зображень карток генерального алфавітного каталогу).

Як було зазначено вище, НБУВ – наукова установа в галузі науково-інформаційної діяльності, бібліотекознавства та суміжних наук. Відповідно бібліотека має аспірантуру та спеціалізовану раду по захисту кандидатських і докторських дисертацій, проводить щорічні міжнародні наукові конференції, видає науково-теоретичний та практичний журнал «Бібліотечний вісник» і збірники наукових праць: «Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития», «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», «Рукописна та книжкова спадщина України», «Українська біографістика», «Українсько-македонський науковий збірник». Спільно з Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України бібліотека видає «Український реферативний журнал «Джерело».

Комплексне вирішення наукових і практичних завдань забезпечується структурою бібліотеки. У НБУВ діють понад 50 підрозділів, що згруповані за напрямками їхньої діяльності в інститути (науково-методичного забезпечення бібліотечно-інформаційної роботи, рукопису, архівознавства, біографічних досліджень), центри (консервації та реставрації, культурно-просвітницький, комп'ютерних технологій, науково-видавничий), Фонд Президентів України, Національну юридичну бібліотеку та Службу інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади [16]. Так, Національна юридична бібліотека (НЮБ) забезпечує акумулювання документально-інформаційних ресурсів (книжок, документів та інших носіїв інформації), які містять правову інформацію. Основними завданнями бібліотеки є: забезпечення правовою інформацією працівників органів державної влади, спеціалістів-правників, науковців, студентів, представників дипломатичного корпусу і міжнародних неурядових організацій та поширення правових знань серед населення; надання довідково-консультаційної допомоги; систематизація та аналіз матеріалів, які містять правову інформацію [13].

Службу інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) було створено для введення в широкий суспільний обіг матеріалів фондів НБУВ, моніторингу й опрацювання зростаючих інформаційних потоків, удосконалення інформаційно-аналітичного обслуговування суспільних інститутів України. Відповідно до Постанови Президії НАН України від 14 грудня 1995 р. одним з основних напрямів

діяльності СІАЗ є узагальнення досвіду роботи інформаційно-аналітичних структур системи бібліотек з ефективного використання фондів, активного введення в обіг наукової та іншої інформації, необхідної для підвищення ефективності діяльності органів державної влади [17].

Варто наголосити, що за 20 років функціонування СІАЗ створила та представила у вільному доступі потужний, регулярно оновлюваний інформаційний ресурс, зокрема інформаційно-аналітичну систему «Бібліометрика української науки», призначену для надання суспільству цілісної картини стану вітчизняного наукового середовища. Дослідники зазначають, що наявність власної системи комплексного оцінювання ефективності наукової діяльності вчених, дослідницьких колективів і наукових установ є ознакою наукової та інформаційно-технологічної культури нації [8, с. 11].

Зауважимо, що наприкінці 2014 р. СІАЗ разом з Фондом Президентів України та НЮБ були об'єднані в Центр досліджень соціальних комунікацій – науково-дослідний підрозділ НБУВ, фахівці якого досліджують інформаційно-технологічні особливості формування національного інформаційного простору в період інформаційного протистояння; особливості функціонування національних бібліотек як суб'єктів національного інформаційного ресурсу, спрямованого на зміцнення інформаційного суверенітету та забезпечення інформаційної безпеки; проблеми використання інформаційного ресурсу соціальних мереж в інтересах розвитку інформатизації та соціально-економічного і культурного розвитку [17].

Таким чином, можна констатувати, що НБУВ, концепція якої з початку існування передбачала наукову діяльність, за останні роки перетворилася на потужний міждисциплінарний науково-дослідний інститут, що займається теорією та практикою формування, інтеграції, синтезу та введення в суспільний обіг масивів наукової інформації, стала загальнодержавним науково-технологічним центром інформаційної індустрії.

Підсумовуючи, можна зробити такі висновки.

Будучи одним з базових елементів культурної, наукової, освітньої та інформаційної інфраструктури держави, забезпечуючи вільний доступ до наукової інформації та знань, що зберігаються в бібліотеках, бібліотечні установи України відіграють важливу роль у процесі реалізації конституційного права людини та громадянина на свободу наукової творчості.

Провідне місце у процесі забезпечення доступу до наукових знань серед різних видів бібліотек в Україні посідають наукові бібліотеки, зокрема

бібліотеки НДУ НАН України, головним завданням яких є оперативно та максимально повно забезпечувати вчених світовою науковою інформацією за тематикою їхніх досліджень на базі традиційних і сучасних мережових технологій. Відповідно до актуальних потреб вітчизняної науки, наукові бібліотеки змінюють пріоритети в підходах до вибору інформаційних джерел, удосконалюють технології акумулювання суспільно значущої інформації, намагаються надавати користувачам якомога ширший доступ до онлайн-ресурсів провідних світових постачальників наукової інформації, гармонійно поєднують традиційні та електронні документи, стають навігаторами та посередниками в сучасній системі комунікації.

Водночас, на жаль, фахівці констатують, що тенденцією багатьох останніх років є хронічне недофінансування бібліотек наукових установ НАН України, що призводить до щорічного зменшення надходжень нових видань до фондів цих бібліотек (у середньому лише 1% книжок купують за кошти наукових установ, решта – дари (41%) та інші джерела), зменшення кількості читачів, неефективної роботи окремих бібліотек в електронному інформаційному середовищі [1].

Разом з тим не можна не погодитись з О. Онищенком, який зауважує, що «матеріальні, технічні, фінансові, організаційні негаразди в сьогоденні бібліотеках не повинні сіяти паніки, зневіри в бібліотечну справу» [10]. Зокрема, сьогодні бібліотеки наукових установ НАН України повинні активно самореформуватися: вишукувати нові форми роботи та шляхи формування власного інформаційного ресурсу, запроваджувати інформаційні мультисервіси, створювати бібліометричні портрети науковців, актуалізувати бібліотечно-інформаційний контент сайтів НДУ, долучатися до формування інтелектуального інформаційного середовища НАН України [1].

Література

1. Академік Олексій Онищенко: «Самореформування бібліотек – основний засіб їх самозбереження» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/node/2948>. – Назва з екрана.

2. *Горовий В.* Термінологічні характеристики постіндустріального суспільства [Електронний ресурс] / В. Горовий. – Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1910&Itemid=505. – Назва з екрана.

3. Декларация о науке и использовании научных знаний : принята на Всемирной конференции «Наука для XXI столетия: новые обязательства» в Будапеште 26 июня – 1 июля 1999 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.unesco.org/science/wcs/declaration_r.pdf. – Загл. с экрана.
4. Етичний кодекс ученого України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/legaltexts/DocPublic/P-090415-2-0.pdf>. – Назва з екрана.
5. Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – 254 с.
6. Колодніцький В. Роль спеціальних випусків наукового журналу в підвищенні його рейтингу / В. Колодніцький // Наука України у світовому інформаційному просторі. – Київ, 2015. – Вип. 11. – С. 31–35.
7. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова), О. В. Петришин (відп. секр.), Ю. Г. Барабаш [та ін.] ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Харків : Право, 2011. – 1128 с.
8. Бібліометрика української науки: інформаційно-аналітична система / Л. Костенко, О. Жабін, О. Кузнецов [та ін.] // Бібл. вісн. – 2014. – № 4. – С. 8–12.
9. Мілова Т. М. Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Т. М. Мілова ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2008. – 19 с.
10. Онищенко О. С. Проблеми адаптації бібліотек до умов цифрової культури [Електронний ресурс] / О. С. Онищенко. – Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1505:problemi-adaptatsiji-bibliotek-do-umov-tsifrovoji-kulturi4&catid=78&Itemid=412. – Назва з екрана.
11. Попик В. Нові обрії інтеграції національного науково-інформаційного простору [Електронний ресурс] / В. Попик. – Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1557:novi-obriji-integratsiji-natsionalnogo-naukovo-informatsijnogo-prostoru&catid=78&Itemid=412. – Назва з екрана.
12. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27 січ.

1995 р. № 32/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/32/95-вр>. – Назва з екрана.

13. Про затвердження Положення про Національну юридичну бібліотеку: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2000 р. № 173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/173-2000-п>. – Назва з екрана.

14. Про наукову та науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листоп. 2015 р. № 848-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/848-19>. – Назва з екрана.

15. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 берез. 2016 р. № 219-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-р>. – Назва з екрана.

16. Сайт Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/node/125>. – Назва з екрана.

17. Службі інформаційно-аналітичного забезпечення органів влади – 20 років! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/node/2607>. – Назва з екрана.

18. Шемшученко Ю. Свобода наукової творчості як конституційне право людини і громадянина / Ю. Шемшученко, Т. Мілова // Вісн. Нац. акад. наук України. – 2008. – № 3. – С. 36–43.

References

1. Akademik Oleksii Onyshchenko: «Samoreformuvannia bibliotek – osnovnyi zasib yikh samozberezhennia» [Self-reforming of libraries – the main means of their self-preservation]. *nbuv.gov.ua*. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/node/2948> [in Ukrainian].

2. Horovyi, V. Terminolohichni kharakterystyky postindustrialnoho suspilstva [Terminological characteristics of a postindustrial society]. *nbuv.gov.ua*. Retrieved from http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1910&Itemid=505 [in Ukrainian].

3. Deklaratsiia o nauke i ispolzovanii nauchnykh znaniy : priniata na Vsemirnoi konferentsii «Nauka dlia XXI stoletii: novye obiazatelstva» v Budapeshte 26 iunია – 1 iulია 1999 hoda [Declaration on Science and the use of Scientific Knowledge. World Conference on Science for the Twenty-first

Century: A New Commitment, assembled in Budapest, Hungary, from 26 June to 1 July 1999]. *unesco.org*. Retrieved from http://www.unesco.org/science/wcs/declaration_r.pdf [in Russian].

4. Etychnyi kodeks uchenoho Ukrainy [Code of Ethics of scientist of Ukraine]. *nas.gov.ua*. Retrieved from <http://www.nas.gov.ua/legaltexts/DocPublic/P-090415-2-0.pdf> [in Ukrainian].

5. Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M., Popyk, V. I. et al. (2012). Informatsiina skladova sotsiokulturnoi transformatsii ukrainskoho suspilstva [The information component of the socio-cultural transformation of the Ukrainian society]. Kyiv [in Ukrainian].

6. Kolodnitskyi, V. (2015). Rol spetsialnykh vypuskiv naukovoho zhurnalu v pidvyshchenni yoho reitynhu [The role of the special issues of the scientific journal to increase its rating]. *Nauka Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori – Science of Ukraine in the World Information Space*, issue 11, pp. 31–35 [in Ukrainian].

7. Tatsij, V. Ya., Petryshyn, O. V, Barabash, Yu. H. et al. [Ed.] (2011). Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyj komentar [The Constitution of Ukraine. Research and practice comment]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

8. Kostenko, L. (2014). Bibliometryka ukrainskoi nauky: informatsiino-analitychna systema [Bibliometrics of Ukrainian science: informational and analytical system]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, no. 4, pp. 8–12 [in Ukrainian].

9. Milova, T. M. (2008). Konstytutsiine pravo liudyny i hromadianyna na svobodu naukovoï tvorchosti v Ukraini [Constitutional right of man and citizen on freedom of scientific creation in Ukraine]. Extended abstract of candidate's. Kyiv [in Ukrainian].

10. Onyshchenko, O. S. Problemy adaptatsii bibliotek do umov tsyfrovoy kultury [Problems of libraries adaptation in digital culture conditions]. Retrieved from http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1505:problemi-adaptatsiji-bibliotek-do-umov-tsfrovoji-kulturi-4&catid=78&Itemid=412 [in Ukrainian].

11. Popyk, V. Novi obrii intehtratsii natsionalnoho naukovo-informatsiinoho prostoru [New horizons for the integration of national scientific information space]. *nbuviap.gov.ua*. Retrieved from http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1557:novi-obriji-integratsiji-natsionalnogo-naukovo-informatsijnogo-prostoru&catid=78&Itemid=412 [in Ukrainian].

12. Pro biblioteky ta biblioteknu spravu: Zakon Ukrainy [On Libraries

and Librarianship / The Law of Ukraine on January 27, 1995 № 32/95-VR]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/32/95-вр> [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Natsionalnu iurydychnu biblioteku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31 sichnia 2000 № 173 [On approval of the National Law Library. Cabinet of Ministers of Ukraine; Resolution on January 31, 2000 № 173]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/173-2000-п> [in Ukrainian].

14. Pro naukovu ta naukovo-tekhnichnu diialnist: Zakon Ukrainy [On Scientific and Scientific Technical Activities / Law of Ukraine on November 26, 2015 № 848-VIII]. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/848-19> [in Ukrainian].

15. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku bibliotechnoi spravy na period do 2025 roku «Iakisni zminy bibliotek dlia zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy»: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy [The development strategy of library for the period up to 2025 «Qualitative changes in libraries for the Sustainable Development of Ukraine» / Cabinet of Ministers of Ukraine; Order, Strategy on March 23, 2016 № 219-p]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-p> [in Ukrainian].

16. Sait Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [The site of the National Vernadsky Library of Ukraine]. *nbu.gov.ua*. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/node/125> [in Ukrainian].

17. Sluzhbi informatsiino-analitychnoho zabezpechennia orhaniv vlady – 20 rokiv! [Service information and analytical support of the authorities – 20 years!]. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/node/2607> [in Ukrainian].

18. Shemshuchenko, Iu. (2008). Svoboda naukovoï tvorchosti yak konstytutsiine pravo liudyny i hromadianyna [Freedom of scientific creative work as constitutional right of a person and a citizen]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, no. 3, pp. 36–43 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.06.2016.

Oleg Natarov,

Junior Research Associate, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

Providing Access to Knowledge by Scientific Library as a Form of Exercise of the Constitutional Human and Civil Right

The article examines scientific library place among main organizational forms of realization of constitutional human and civil right to freedom of scientific work in Ukraine. Focus is on new possibilities of libraries in realities of information society, on benefits of libraries in competition with similar structures. It is noted that a key role in providing access to scientific knowledge among different types of libraries in Ukraine is played by academic libraries, in particular, libraries of research institutions of NAS of Ukraine, whose main task is to provide scientists with worldwide scientific information for their research on the basis of traditional and modern network technologies as timely and in full as possible.

Activities of Vernadsky National Library on providing access to scientific knowledge are considered. It is concluded that high potential of Vernadsky National Library as Science Information Centre meets growing needs of scientific field in the context of today's information revolution and knowledge society development.

Keywords: right on freedom of scientific creation, scientific activity, scientific establishments, library, scientific libraries, libraries of research institutions of NAS of Ukraine, access to scientific knowledge, NBUV.

Олег Натаров,

мл. науч. сотр., Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского

Обеспечение научной библиотекой доступа к знаниям как форма реализации конституционного права человека и гражданина

Статья посвящена определению места научной библиотеки среди основных организационных форм реализации конституционного права человека и гражданина на свободу научного творчества в Украине. Акцентировано внимание на новых возможностях библиотечных учреждений в условиях информационного общества, на преимуществах библиотек в конкурентной борьбе с аналогичными структурами.

Отмечается, что ведущую роль в процессе обеспечения доступа к научным знаниям среди разных видов библиотек в Украине играют научные библиотеки, в частности библиотеки НИУ НАН Украины, главным заданием которых является оперативно и максимально полно обеспечивать ученых мировой научной информацией по тематике их исследований на базе традиционных и современных сетевых технологий.

Рассмотрена деятельность НБУВ по обеспечению доступа к научным знаниям. Сделан вывод о том, что высокий потенциал НБУВ как научного информационного центра обеспечивает растущие потребности научной сферы в условиях современной информационной революции и развития общества знаний.

Ключевые слова: право на свободу научного творчества, научная деятельность, научные учреждения, библиотека, научные библиотеки, библиотеки научно-исследовательских учреждений НАН Украины, доступ к научным знаниям, НБУВ.